

Сутність поняття духовної самореалізації вчителя музики в професійно-педагогічній діяльності

Проблема сутності поняття духовної самореалізації вчителя музики, особливо в професійно-педагогічній діяльності, є недостатньо дослідженою, а тому досить актуальною і в педагогічній теорії, і в практиці.

Висвітлено сутність поняття духовної самореалізації вчителя музики в професійно-педагогічній діяльності на основі аналізу вивчення окресленої проблеми у філософській та психолого-педагогічній літературі.

У результаті проведеного теоретичного дослідження дефініційовано поняття «духовна самореалізація вчителя музики у педагогічній діяльності», визначено статус цього поняття в процесі особистісно-професійного становлення майбутніх учителів музики на основі аксіологічного підходу.

Ключові слова: самореалізація, духовна самореалізація, професійно-педагогічна діяльність, духовні цінності, особистісно-професійне становлення вчителя музики.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність проблеми самореалізації особистості визначається провідною тенденцією в розвитку сучасного суспільства – ставленням до людини як найвищої цінності, що детермінує соціально-культурний прогрес. Результатом перетворень, які відбуваються в процесі розвитку українського суспільства, є посилення акцентів освітніх систем на персоніфікації та особистісній зорієнтованості педагогічного процесу, що сприяє формуванню самоцінної особистості, вивченню шляхів та умов її самовдосконалення і самореалізації. На розв'язання проблеми ефективної підготовки вчителя до роботи в сучасних умовах орієнтують Закон України «Про освіту», Національна доктрина розвитку освіти, Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), а також державна програма «Вчитель».

У Державній програмі «Освіта. Україна XXI століття» задекларовано стратегічну мету – розвиток інтелектуального та духовного потенціалу молоді як найвищої цінності нації, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості. Отже, процес духовного розвитку особистості в контексті формування готовності до майбутньої професійної діяльності варто розглядати як такий, що відбувається через пізнання самого себе, свого духовного світу, творчого потенціалу, відкриття можливостей для його реалізації. Саме тому підготовка майбутніх учителів, зокрема вчителів музики, до духовної самореалізації набуває виняткового значення на сучасному етапі.

Нові орієнтири в розвитку професіоналізму фахівців освітньо-мистецької галузі, перехід від енциклопедичної до гуманістичної парадигми освоєння змісту педагогічної професії детермінують включення в систему професійної підготовки майбутніх учителів музики такого новоутворення, як здатність до духовної самореалізації, яка за сутністю виступає особистісно-професійним індикатором визначення ступеня готовності студента до виховання в підростаючих поколіннях загальнолюдських та національних цінностей, духовних орієнтирів та потреби духовного самовдосконалення.

Аналіз останніх наукових досліджень цієї проблеми. Слід відзначити, що проблема духовної самореалізації, актуальність якої зумовлена соціально-економічними умовами, має складний міждисциплінарний характер. Особливо гостро ця проблема стоїть перед педагогами, для яких здатність до саморозвитку, самоактуалізації, самореалізації є показниками професіоналізму, майстерності, готовності до компетентного здійснення професійної діяльності на демократичних та гуманістичних засадах, збагачення педагогічної діяльності духовними смислами.

Різні аспекти дослідження проблеми професійного становлення майбутніх учителів музики відображені в низці робіт вітчизняних учених А. Болгарського, М. Букач, Л. Василенко, Л. Матвєєвої, І. Немикіної, Г. Падальки, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Щолокової, Г. Яковлевої та ін.

Феномен духовної культури вчителя музики ґрунтовно та різноаспектно досліджували і на теоретико-методологічному, і на прикладному рівні. Зокрема, обґрунтовано сутність духовної культури як системостворювального складника професіоналізму вчителя музики (О. Олексюк, А. Фасоля, Ю. Халфіна, Г. Шевченко); проаналізовано чинники, шляхи та особливості формування духовності особистості (Б. Алфімов, С. Білуха, М. Гузик, О. Захаренко, А. Сологуб, М. Чумарна). Предметом уваги дослідників стали педагогіка духовності, духовна самореалізація особистості в навчально-виховному процесі.

На сучасному етапі проблема самореалізації особистості в педагогічних контекстах відображена в наукових роботах В. Андреева, Є. Белозерцева, І. Демакова, І. Ісаєва, В. Кан-Калика, І. Колеснікової, В. Максимова, В. Сластьоніна, Н. Щуркова та ін. Теоретико-прикладне підґрунтя механізмів особистісної самореалізації висвітлено в психологічних дослідженнях І. Беха, А. Маркової, Л. Мітіної, А. Орлова та ін.

При розмаїтті теоретичних підходів до розуміння сутності поняття самореалізації в сучасній науці не існує єдиного визначення цього терміна. Однак у переважній більшості досліджень наголошено на важливості актуалізації індивідуально-духовного досвіду людини в професійній діяльності, розвитку здатності відкривати й реалізовувати особистісний потенціал, збагачувати ціннісно-смиловий простір власного життя та світу інших людей.

Цей факт констатує актуальність окресленої в пропонованій публікації проблеми та визначає мету статті: на основі аналізу сучасного стану вивчення досліджуваної проблеми розкрити сутність і зміст феномену духовної самореалізації вчителя музики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Інтерес до проблеми самореалізації в педагогічній науці пов'язаний із переходом сучасної системи освіти від інформативної (когнітивно-центрованої) парадигми до особистісно орієнтованої. За таких умов актуалізується доцільність науково обґрунтованого пошуку психологічних механізмів та педагогічних шляхів формування здатності та готовності майбутніх педагогів до професійної самореалізації, підґрунтям якої, на нашу думку, є потреба духовної самореалізації педагога в професійній діяльності.

Термін «самореалізація» (*self-realization*) уперше зафіксовано в словнику з філософії та психології на початку ХХ ст., де це поняття трактується як «здійснення можливостей розвитку Я» [9].

У роботах філософів, представників різних світоглядних течій та наукових шкіл відображено розмаїття поглядів на суть поняття «самореалізація особистості». Зокрема, філософія ідеалізму (І. Фіхте) трактує самореалізацію в поєднанні з поняттями «свобода», «духовність», «відповідальність».

Яскраво виражена ідея самореалізації і в підходах до особистості прибічників екзистенціалізму, які проблемі людини відводять провідну роль, а основними цінностями в житті вважають свободу та відповідальність (Ж. Сартр).

Психологічний контент поняття особистісної самореалізації в наукових джерелах розглядається в декількох значеннях, зокрема як здатність людини об'єктивувати багатство власного внутрішнього світу в будь-якій формі діяльності (праця, гра, пізнання, сприйняття, спілкування тощо); як процес утілення (перетворення) здібностей та особистісних потенцій (планів й установок) у власній діяльності та в іншій людині; як прагнення розвивати сильні сторони власної особистості [6].

На сучасному етапі труднощі у змістовому наповненні поняття «духовна самореалізація» пов'язані з розбіжностями щодо розуміння форми самої категорії «самореалізація» (чи є вона явищем, процесуальною категорією, результатом, потребою, здатністю, властивістю тощо). Складність вивчення сутності поняття самореалізації зумовлена неможливістю спостерігати за нею безпосередньо та об'єктивно, лише можна бачити її результати, відображені в психіці людини [5].

Серед досліджень, присвячених проблемі самореалізації особистості, у вітчизняній психології заслуговують на увагу концепції, у яких вважається, що діяльність формує і розвиває психіку, а значить, і саму людину. На думку О. Леонтьєва, в основі становлення і функціонування особистості лежить ієрархія потреб, що мотивують людину до діяльності. При цьому відбувається перетворення зовнішніх факторів впливу на розвиток особистості у внутрішні стимули. Процес самореалізації вчений пояснює як опредметнення своїх сутнісних сил та здібностей особистості в її соціальній діяльності. С. Рубінштейн зазначає, що весь механізм реалізації своїх потенцій людина може здійснити на креативному рівні, виражаючи універсальність, оригінальність та індивідуальність [7]. Звідси випливає, що духовна самореалізація вчителя передбачає розкриття їх духовного потенціалу за умови творчого підходу й реалізації педагогічних здібностей, фахових знань та вмій у професійній діяльності.

В умовах інновацій у сфері освіти посилення впливу таких напрямів педагогічної діяльності, як педагогіка співробітництва й педагогіка співтворчості, поняття «самореалізація» персоніфікується. Предметом окремих досліджень стала проблема професійної, творчої, виконавської самореалізації, яка постає основною цінністю сучасної педагогіки, розглядається в контексті таких проблем, як педагогічна творчість, педагогічна майстерність, професійно-педагогічна культура, особистісний і професійний розвиток учителя.

Зокрема, Л. Магіна трактує самореалізацію як стадію професійного розвитку вчителя, на якій суб'єкт діяльності не лише досягає професійної майстерності, а й гармонійно розвиває власну особистість. І. Колеснікова детермінує професійну самореалізацію вчителя практичним опрацюванням сутнісних сил в умовах вільної педагогічної праці. Згідно з переконаннями Р. Сеульського, самореалізація є процесом реалізації цінностей особистості за умови раціональної організації педагогічної діяльності. У дисертації Н. Лосєвої наголошено на тому, що самореалізація викладача ґрунтується на особистому бажанні кожного педагога реалізувати свій потенціал і є сенсовизначальним та необхідним складником його успішної професійно-педагогічної діяльності. Автор стверджує, що особистісна самореалізація вчителя досягається через здійснення низки таких послідовних «самопроцесів» як самоінтерес, самопізнання, саморефлексія, самовизначення, самопроєктування, самовдосконалення, саморозвиток, самоствердження [4].

На основі аналізу міждисциплінарних теоретичних положень та підходів до наукового трактування сутності поняття «самореалізація» правомірно підсумувати, що духовна самореалізація вчителя виступає особистісно-духовно опосередкованим педагогічним професіоналізмом, що дає змогу здійснювати педагогічну діяльність на вищому рівні її соціальних, гуманних, моральних, власне педагогічних, наукових і спеціальних критеріїв. Головне значення духовної самореалізації в контексті особистісно орієнтованого підходу полягає у формуванні здатності педагога до творчого саморозвитку, гармонізації та демократизації взаємин усіх учасників освітнього процесу, розвитку рефлексивного рівня свідомості.

Як уже зазначали, виховання духовної особистості сьогодні є найголовнішим орієнтиром в усіх ланках системи освіти. Ми вважаємо, що оскільки духовність – це фундамент внутрішнього світу особистості, творча спрямованість, певний тип ставлення до світу, інших людей, самого себе, тому виникає потреба створення у вищому навчальному закладі оптимальних умов для духовного саморозвитку особистості майбутнього педагога. Отож суб'єктом професійної діяльності виступає інтегральна цілісність особистості, а сутність її активності визначається самореалізацією своєї суб'єктивності, що веде до розвитку духовності.

Педагог, котрий володіє здатністю до духовної самореалізації, ставиться до педагогічної діяльності не як до праці, професії, а як до життєвого покликання, громадянської відповідальності, способу життя, що виявляється в його життєвій і професійній позиції, а звідси – його захопленість, пристрасність, самовіддача [8, 43]. Отже, у межах професійної діяльності вчителя здійснюється духовне «опредметнення» його особистісної та професійно-педагогічної компетентності, що, як уважає Л. Ведернікова, характеризує сутність духовно-творчої самореалізації педагога [1, 49].

У процесі духовної самореалізації вчителя зовнішнє (об'єктивне), тобто педагогічний досвід людства, переломлюючись через внутрішнє (суб'єктивне), стає його власним надбанням, переводиться у сферу свідомості особистості, щоб виражатися в результатах подальшої професійної діяльності [2, 33–36]. Змістом внутрішнього (суб'єктивного), на думку І. Ісаєва, виступає професійно-педагогічна та духовна культура особистості вчителя, яка включає сукупність різноманітних педагогічних цінностей: цінності–цілі (розкривають значення і сенс цілей професійної діяльності та особистісного самоздійснення в ній); цінності–відносини (розкривають значення і сенс ставлень як основного механізму функціонування цілісної педагогічної діяльності; концепції педагогічної ментальності як сукупності мотивації, системи термінальних і культурних цінностей; ставлення вчителя до учнів, до себе, до професійної діяльності, до інших учасників педагогічного процесу); цінності-знання (розкривають значення і сенс предметних і психолого-педагогічних знань у процесі здійснення професійної діяльності та знань про свої індивідуально-особистісні особливості, потрібні для духовної реалізації себе в професії); цінності-засоби (розкривають значення і сенс способів та засобів здійснення педагогічної діяльності); цінності-якості (розкривають значення і сенс різноманітних якостей учителя як суб'єкта професійно-педагогічної діяльності: індивідуальних, особистісних, комунікативних, статусно-позиційних, зовнішньо-поведінкових тощо) [2, 58].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, узагальнюючи проаналізовані наукові джерела, *духовну самореалізацію вчителя музики в професійно-педагогічній діяльності*, можна визначити як процес цілеспрямованого втілення духовно опредметнених сутнісних сил, особистісних якостей і фахової компетентності, що детермінується його здатністю до відтворення себе як духовної особистості та професіонала в музично-творчій роботі з учнями.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що актуальним у дослідженні духовної самореалізації студентів вищого навчального закладу є процес та умови формування сфери основних професійних цінностей і сенсів.

Ефективність оволодіння теоретико-методологічним і технологічним фундаментом професійної підготовки майбутнього вчителя безпосередньо залежить від міри його глибокого особистісно-духовного осмислення, виявлення суб'єктивного сенсу, емоційно-ціннісної оцінки.

В умовах динамічних соціокультурних змін у мистецькій освіті важливим є орієнтація на самореалізацію особистісних поглядів і ставлень, почуттів і переживань; пошук і прийняття глибоко осмислених професійних рішень, прагнення до постійного духовного самовдосконалення.

Тому ціннісно-сміслові самовизначення в професії на засадах гуманістичної освітньої парадигми – важливий чинник та орієнтир у підготовці майбутнього вчителя музики до духовної самореалізації.

Джерела та література

1. Ведерникова Л. В. Подготовка педагога как творческого профессионала / Л. В. Ведерникова. – Ишим : [б. и.], 2006. – 112 с.
2. Исаев И. Ф. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы / И. Ф. Исаев. – М. : [б. и.], 1993. – 218 с.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : [б. и.], 1997. – 304 с.
4. Лосева Н. М. Самореалізація особистості викладача вищого навчального закладу як загально педагогічна проблема : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Н. М. Лосева. – Х., 2007. – 23 с.
5. Морозова М. А. Формирование готовности студентов к самореализации в образовательном процессе вуза : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / М. А. Морозова. – Ульяновск, 2009. – 23 с.
6. Психология личности : словарь-справочник / [ред. П. П. Горностай, Т. М. Титаренко]. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
7. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 423 с.
8. Столяренко А. М. Общая педагогика / А. М. Столяренко. – М. : [б. и.], 2006. – 479 с.
9. The Oxford English Dictionary. Second Edition / [prepared by J. A. Simpson and S. C. Wein]. – Oxford, 1989 – Vol. XIV. – P. 921.

Зарицкая Анна. *Сущность понятия духовной самореализации учителя музыки в профессионально-педагогической деятельности.* Проблема сущности понятия духовной самореализации учителя музыки, особенно в профессионально-педагогической деятельности недостаточно исследована, поэтому является весьма актуальной как в педагогической теории, так и в практике.

Раскрыта сущность понятия духовной самореализации учителя музыки в профессионально-педагогической деятельности на основе анализа изучения обозначенной проблемы в философской и психолого-педагогической литературе.

В результате проведенного теоретического исследования дефиницировано понятие «духовная самореализация учителя музыки в педагогической деятельности», определен статус этого понятия в процессе личностно-профессионального становления будущих учителей музыки на основе аксиологического подхода.

Ключевые слова: самореализация, духовная самореализация, духовные ценности, личностно-профессиональное становление учителя музыки.

Zarytska Anna. *The Essence of the Concept of the Spiritual Self-Realization of a Teacher of Music in the Vocational Activities.* The problem of the essence of spiritual self-realization of the teacher of music, especially in the professional and pedagogical activity is not sufficiently studied, therefore, is quite relevant as the pedagogical theory and in practice.

The essence of the notion of spiritual self-realization of the teacher of music in the professional-pedagogical activity on the basis of the analysis of the study of this problem in philosophical and psychological-pedagogical literature.

As a result of theoretical research defined the concept of «spiritual self-realization of teacher of music in pedagogical activity», defined the status of this concept in the process of personal and professional formation of future teachers of music on the basis of the axiological approaches.

Key words: self-actualization, spiritual self-realization, professional and pedagogical activity, spiritual values, personal and professional development of the teachers of music.

Статтю подано до редколегії
19.02.2013 р.